

Žiemgalos praeitis knygoje

VYKINTAS VAITKEVIČIUS

ZEMGAĻI SENATNĒ. ŽIEMGALIAI SENOVĒJE

2003 m. Latvijos istorijos ir Lietuvos nacionalinis muziejai pradėjo bendrą projektą, skirtą Žiemgalai. Rudenį Rygoje buvo atidaryta archeologijos paroda, o būrys aktyviausių pastarojo dešimtmečio žiemgalių tyrinėtojų, papildydami vienas kitą, specialistams ir visuomenei pateikė glaustą šios genties istorijos apžvalgą. 2004 m. numatyta šią parodą parodyti Vilniuje ir išleisti parodos eksponatų katalogą.

Knygos viršelis.
Dailininkas A. Karnupas

Žiemgalių paroda tęsia Latvijos istorijos muziejaus iniciatyvą visuomenei pristatyti Latvijos teritorijoje gyvenusių finougrų ir baltų genčių istoriją. Jau įgyvendinti projektai, skirti kuršiams (1996 m.), latgaliams (1998–1999 m.), lyviams (2001 m.). Apie pastaruosius taip pat buvo išleisti leidiniai: „Lībieši senatnē. The Livs in Antiquity” (Rīga, 2001) ir „Latgali. Латгалы” (Rīga, 1999). Tad „Žiemgaliai senovėje” taip pat šios, nors oficialiai ir neįteisintos, serijos leidinys.

Vienareikšmiai pasakyti, kuriam žanrui priklauso šios serijos leidiniai, tarp jų ir „Žiemgaliai senovėje”, nėra paprasta. Tai tarsi stipriai išplėtotas parodų vadovų, iš dalies ir katalogų žanras. Leidinių autoriai – geri savo srities žinovai archeologai ir (arba) muziejininkai. Orientuodamiesi į plačią auditoriją, jie vartoja ir grynai mokslines interpretacijas, ne visada išsamiau jas pagrįsdami. Kai kur autoriai nukrypsta į visuomenei mažai įdomias detales ar savo profesijos gelmes. Apibūdinti „Žiemgalius senovėje” juolab sunku, nes nėra aišku, kas rašė konkrečius devynis knygos skyrius, – jie nėra autorių pasirašyti. Be to, ši knyga neteko svarbios mokslinės dalies tada, kai, užuot pateikus nuorodas tekste, buvo nuspręsta leidinio pabaigoje įdėti bendrą panaudotos literatūros sąrašą.

Nors paprastai recenzijose stengiamasi nurodyti daugelį pastebėtų dalykinių ir redakcinio pobūdžio klaidų (jų netrūksta ir šiame leidinyje), matyt, nesugebėsiu to preciziškai padaryti. Be tam tikrų jau minėtų objektyvių priežasčių (autorystės ir išnašų nebuvimo), tenka prisipažinti, kad recenzentas disponuoja toli gražu ne visomis ir vienodai giliomis profesinėmis žiniomis apie žiemgalių genties istoriją.

„Žiemgalių senovėje” leidėjai patys nekėlė (bent jau neužrašė) klausimų, į kuriuos ieškos atsakymų. *A priori* laikydami, kad knyga turi istoriografinę vertę, esame priversti patys formuluoti tam tikrus šios recenzijos atskaitos ir dėstymo taškus:

1) ar „Žiemgalių senovėje” pasirodymas svarbus, 2) ar leidinys novatoriškas ir originalus, 3) ar knyga diskusinė.

1. Atsakant į pirmąjį klausimą reikia kalbėti apie du šio leidinio adresatus: visuomenę ir mokslininkus. Lietuvos visuomenei, ypač tai jos daliai, kuri visą pastarąjį dešimtmetį stengėsi gaivinti ir kurti žiemgalių savimonę Šiaurės Lietuvos rajonuose, „Žiemgalių senovėje” pasirodymas, be jokios abejonės, yra neeilinis įvykis. Aktyviausi Žiemgalos archeologijos paveldo tyrėjai (ir laukuose, ir muziejuose) į vieną vietą po kruopelę surinko tai, ką manė esant svarbiausia šiuo metu pasakyti ir pabrėžti apie šią baltų gentį. Toks sutelktas mokslinis potencialas bet kuriai visuomeninei kultūrinei iniciatyvai, šiuo atveju – „Žiem-

galos" draugijai, suteiks dar daugiau žinojimo, pasitikėjimo ir motyvacijos.

Mokslininkų ir tyrėjų dėmesiui „Žiemgaliai senovėje“ yra pavyzdys darbo, kuriuo siekiama glaustai aptarti vienos genties istoriją nuo jos ištakų iki lemtingų istorinės raidos akimirų. Taip sukonstruoti, vienai kuriai nors genčiai skirtų darbų nėra daug. „Žiemgaliai senovėje“ laikytinas vienu pirmųjų bandymų, įdomiu ir išties nemažos svarbos.

2. Novatiškumo klausimą jau šiek tiek lietėme svarstydami, kokiam žanrui priskirtini „Žiemgaliai senovėje“. Atsakyti teigiamai į tą patį klausimą mokslinio turinio prasme turbūt negalėtume. Schema, kuria remiantis aprašomi žiemgaliai, yra tradicinė, nuo seno vartojama lietuvių ir latvių archeologiniuose leidiniuose. Knyga pradedama skyriais „Žiemgalių etninės istorijos tyrinėjimai“, „Gyvenama teritorija“, „Laidojimo paminklai“, „Gyvenvietės ir piliakalniai“, „Apranga ir papuošalai“, „Ūkis ir tarptautiniai ryšiai“ ir pabaigjama „Žiemgalių žemės ir socialinė struktūra XII–XIII a.“, „Kryžiaus karai ir pajungimas“, „Po užkariavimo“. Dėstymas paremtas materialinės kultūros realijomis. Centre regime radinius ir paminklus, bet ne žmogų ir bendruomenę. Matydamas tam tikras kultūrinės žiemgalių *vietas* (pvz., pilis, gyvenvietes, kapines) ir *daiktus* (pvz., papuošalus, įrankius), skaitytojas nieko arba beveik nieko nesužino apie tų žmonių religiją, kulto vietas, laidosenos ir papročių motyvacijas, kalbą.

Iš mokslinių pozicijų vertinant turinio originalumą, tenka pasakyti, kad jis labiau konspektinio pobūdžio. Leidinio redaktorius į knygą sudėjo net devynių autorių mintis, nesiimdamas jų labiau sintetinti (apibendrinimai galėjo būti padaryti ir pačioje pabaigoje). Taigi neišvengta neaiškumų, nenuoseklumų ir prieštaravimų.

Skirtingai įvardijamas laikotarpis, nuo kada galima kalbėti apie žiemgalius kaip etninę junginį, gentį. Pavyzdžiui, vienoje vietoje tai V a. („apie žiemgalius galima kalbėti nuo V a.“, p. 24), o kitur žiemgališka *de facto* laikoma I–IV a. kultūra Lielupės baseine (p. 67). Iš dėstomų tezių reikėtų suprasti, kad po XI–XII a. piliakalnių įtvirtinimo darbų žiemgalių piliakalniai tapo ne gynybai pritaikytais pilių kompleksais, o tik amatų ir prekybos centrais (p. 41). Lieka neaišku, ar žiemgalių neįtvirtintosios gyvenvietės „dažnai keisdavo savo vietas“ (p. 41), ar jos gyvuodavo ir per visą geležies amžių, nuo I iki XII a. (plg. p. 40). Skaitytojui taip pat lieka neaiški XII–XIII a. žiemgalių laidosena. Vienoje vietoje teigiama, kad „Žiemgaloje per visą genties gyvavimo laikotarpį egzistavo tik inhumacijos paprotys“ (p. 32). Kitur sakoma, kad mirusiųjų deginimo paprotys kai kuriuose žiemgalių kapinyuose yra pastebėtas (p. 37), o XII a. pabaigoje – XIII a. pradžioje net buvo plitimo stadijoje (p. 38). Netikėtai visai kitame – istoriniame kontekste sakoma, kad apskritai XII–XIII a. datuojamų žiemgalių kapų yra pernelyg mažai (p. 90).

Paminėtina, kad knygoje yra atpažįstamos kai kurių autorių jau anksčiau skelbtų darbų dalys ar idėjos (pvz., R. Jarockio, E. Vasiliausko, I. Vaškevičiūtės). Kita vertus, tai suprantama (jie šiuo metu aktyviausi Žiemgalos tyrinėtojai) ir neišvengiama, suvokiant, kad platesni visuomenės sluoksniai iki šiol retai skaito akademinis leidinius.

3. Į klausimą, ar „Žiemgaliai senovėje“ kelia diskusinių minčių, turėtume atsakyti taip. Matyt, nederėtų kalbėti apie smulkias ar vien archeologines tyrimų detales. Tačiau skirkime dėmesio keliems bendresnio turinio klausimams. Vienas svarbiausių – kultūros raida ir tęstinumas. Aiškiai išdėstytos koncepcijos knygoje tarsi ir nėra. Tai atspindi dabartinę (nepakankamą) tyrinėjimų būklę, kita vertus, dėl to kaltas didelis skirtingų autorių kolektyvas, taip pat jau minėta knygos orientacija į paminklus ir radinius, bet ne į žmogų ar kultūrą kaip visumą.

Stengiantis mintyse išryškinti svarbiausius knygos akcentus, susidaro įspūdis, kad leidinys žiemgalius pristato kaip daugiau ar mažiau tolygiai besivystantį vienetą, kurio pagrindinis jungiamasis veiksnys yra teritorija (Lielupės ir Mūšos baseinai bei Abavos aukštupys) ir iš dalies, *a priori*, priklausymas tai pačiai etninei (arba labai giminingai) populiacijai. Tačiau knygoje pateikiami duomenys šį požiūrį gali labai komplikuoti.

Peršasi mintis, kad baltų (ir ne tik jų) kraštuose V a. vykę pokyčiai (plg. Sėlą, Žemaitiją, Rytų Lietuvą, Nemuno žemupį, Sūduvą), pažymėti didelėmis materialinės ir dvasinės kultūrų permainomis (plg. naujų dirbinių tipus, piliakalnių virtimą slėptuvėmis, naujo tipo laidojimo vietų atsiradimą, kremacijos papročio plitimą), palietė ir Žiemgalą. Vienas knygos žemėlapių (p. 22), kuriame kartografuotas I–IV a. pilkapių paplitimas ir XII–XIII a. žiemgalių teritorijos ribos, vargu ar gali iliustruoti romėniškojo periodo kultūros ryšį su vėlesniais laikotarpiais. Galbūt priešingai – jis bene pirmą kartą taip aiškiai liudija, kad didelės dalies V a. ir vėlesnių laidojimo paminklų geografinė situacija skiriasi nuo romėniškojo laikotarpio paminklų situacijos (taip pat plg. žemėlapių p. 30). Tad gali būti, kad pagrindiniai gyventojai, kuriuos vėlesni šaltiniai vadina žiemgaliais, Žiemgaloje atsirado ir vienos kultūros saitais susiję tapo tik apie V–VI a.; romėniškojo laikotarpio pilkapių kultūros substratas suvaindino, matyt, tik dalinį vaidmenį susidarant klasikinei, jau neabejotinai žiemgalių kultūrai (V–XIII a.).

Ryšys tarp Žiemgalos gyventojų XIII a. pabaigoje ir XV–XVI a. laikotarpiu yra ne mažesnė problema. Jos, kaip sudėtingos ir neparankios, leidinio autoriai nepalieka nuošalyje, tačiau diskusijų pernelyg

neaštrina (p. 98–103). Galima būtų pritari nuomonei, kad ši problema, taip pat išskylanti ir nagrinėjant Kuršo apgyvendinimo raidą, turėtų tapti prioritetine Žiemgalos tyrinėtojų tema. Šiuo metu būtų rizikinga tvirtai teigti, kad XIX–XX a. Žiemgalos gyventojai Latvijoje ir Šiaurės Lietuvos rajonų gyventojai yra tiesioginiai žiemgalių palikuoniai. Prisimenant Sūduvos (Užnemunės) istorijos raidą ir žvelgiant į tarmių žemėlapius peršasi mintis, kad Latvijos Žiemgaloje senuosius žiemgalius asimiliavo gausūs kolonistai iš Vidžemės, o Šiaurės Lietuvos teritorijoje – iš Rytų ir Vidurio Lietuvos.

Verta paminėti ir pačių žiemgalių migracijos problemą. Knygoje trumpai aptartos (p. 98–100) XII–XIII a. pabaigos žiemgalių migracijos kryptys į dabartinės Lietuvos teritoriją. Tačiau stebina argumentai, iš kurių sprendžiama apie tos migracijos kryptis. Nėra pristatomi šiuo atveju svarbūs dr. A. Dubonio istoriniai tyrinėjimai, atskleidę dviejų žiemgališkų valsčių susidarymo ir gyvavimo Žemaitijoje (ne vien Viduklės, bet ir Betygalos apylinkėse) istoriją¹. Teksto autoriai operuoja išties diskusine nuomone, jog iš Žiemgalos gali būti kilę kai kurių tipų pasaginės segės ir lietinės skardinės segės. Net jeigu ateityje tai būtų įrodyta, vargu ar užtektų pagrindo visas šių dirbinių radimvietes laikyti žiemgalių migracijos kryptų rodikliais (plg. skandinaviškos kilmės daiktai, rasti Žiemgaloje, liudija apie ryšius, tačiau nebūtinai apie skandinavų *buvimą*). Daug naudingesnė šiuo atveju, atrodo, būtų Žiemgalai būdingų vietovardžių ir asmenvardžių paplitimo analizė, taip pat kapinynų, esančių ir (arba) tyrinėtų istoriniuose Žemėgalos valsčiuose Žemaitijoje tyrimai (pvz., Kejėnuose).

Taigi recenzuojamas leidinys „Žiemgaliai senovėje“ iškelia keletą svarbių diskusinių klausimų, ir tai vertingas mokslinis rezultatas.

4. Artėjant prie pabaigos tenka paminėti dar kelis klausimus, kurių nepastebėjo arba beveik nepastebėjo knygos autoriai, kaip dabar jau galima teigti, išeidami iš tradicinių parodų žanro ribų ir pretenduodami į glaustą vienos genties istoriją.

Turime omenyje Žiemgalos senąsias šventvietes, vadinamuosius bažnyčios kalnus, raganinių vietoves, vėlių vandenį, akmenis-krėslus (kėdes) bei masiškai šiauriniuose Lietuvos rajonuose paplitusius akmenis su smailiadugniais dubenimis. Įvairiausiai šių ir kai kurių kitų šventviečių tyrinėjimai rodo, kad duomenys senųjų Žiemgalos gyventojų pasaulėžiūrai ir religijai pažinti nėra tokie jau fragmentiški. Aiškėja, kad jų teikia ne vien šaltiniai apie laidoseną (pastarieji, beje, taip pat nesulaukia, kol tyrėjai imsies ieškoti paaiškinimo žiemgalių fenomenams, pavyzdžiui, kairės kojos čiurnos puošimui, masyvios (vadinamosios karių) apyrankės mūvėjimui ant kairės rankos, kaplių dėjimo į kapus papročiu ir kitiems).

Pažymėtina, kad kalbėdami apie žiemgalių prekybinius ryšius, iš dalies ir apie gretimų kraštų įtaką vėlyvajame geležies amžiuje (p. 76–82), autoriai nepaminėjo įdomių duomenų, jog tokių Žiemgalai ypač būdingų radinių, kaip kryžiniai smeigtukai, rasta toli už jos ribų, pavyzdžiui, pietų Švedijoje, Malmės apylinkėse, Jutlandijos pusiasalio pietuose, Haitabu gyvenvietėje².

Be to, nors Mėrvalos runų akmeniui³ knygoje skirta dėmesio (p. 78), tačiau skaitytojui lieka nežinomi įdomūs faktai, jog tas mirusiajam Svenui XI a. dedikuotas akmuo-paminklas pastatytas prie vikingų laikotarpio pilkapių, esančių Meliarų ežero *Selaö* saloje. Ji yra unikali ypač didelė, su senųjų skandinavų dievų ir deivių kultais susijusių vietovardžių koncentracija (*Ullunda, Nällsta, Fröslunda, Fröberga, Odensicke, Lytislunda*⁴). Negana to, vienas šių vietovardžių, *Nällsta*, kilęs iš *Niærdha(r)staver* („*Niærdh* deivės stabas ar statula“), galimas dalykas yra susijęs su baltų kalbų žodžiu *stabas* „statula ar koks daiktas, laikomas dievu ir garbinamas“.

Baigiant recenziją belieka džiaugtis, kad dar viena iš baltų genčių turi, nors trumpą ir su tam tikrais trūkumais, tačiau savo istoriją, kuri apima jau šimtmetį trukusių archeologinių tyrinėjimų rezultatus ir istorijos šaltinių nagrinėjimą. Be abejonės, projekto sumanytojai pasiekė tikslą įtvirtinti lietuvių ir latvių tyrinėtojų dialogą, institucijų bendradarbiavimą ir atskleisti baltų kraštų visuomenei vienos iš senųjų jos genčių praeitį. Mums belieka visam laikui įsidėmėti, kad mokslo ir populiariuose darbuose iki šiol dažnas priešistorinės Žiemgalos dalijimas į šiaurinę ir pietinę dalis tikrai neturi pagrindo ir yra mechaninis (p. 31).

¹ Dubonis A., Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai, V., 1998, p. 61–63.

² Žr. *Archaeologia Baltica*, t. 2, p. 184–185.

³ *Mervallastenen* – tai tikrinis šio akmens pavadinimas. Jis yra Ytterselö administracinėje vietovėje (Strägna komuna, Södermanland sritis), apie 80 km į vakarus nuo Stokholmo. Akmuo turi kultūros vertybės numerį Sö 198.

⁴ Žr. *Settlement and Landscape*, Århus, 1999, p. 427–428.